

τως καὶ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ ὀδηγῆται εἰς τὴν ἀρετὴν. Ἡ βάσις ἄρα τῆς προκειμένης Ἠθικῆς εἶναι εὐρεΐα, ἔμπεδος καὶ σταθερά.

5. Π α ρ α ν ο ῆ σ ε ι ς.—Ὁ ὑπὸ τοῦ Σπινόζα γενόμενος χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὠφελίμου ὡς τάσεως (προσπαθείας) (conatus) πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπάρξεως (τῆς οὐσίας, τοῦ εἶναι ἡμῶν) κατέστη αἰτία καὶ ἀφορμὴ εἰς πολλὰς ὑπὸ τινων παρανοήσεις¹. διότι ἐξελήφθη κατ' ἄγαν στενὴν ἔννοιαν, ὡς ἐνέχων φίλαυτον καὶ « χρησιμοθηρικὴν » σημασίαν². Ἄλλ' ἡ « διατήρησις τοῦ εἶναί μας » δὲν εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον ἄλλο τι ἢ ἡ διατήρησις τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν ἐλλόγου φύσεως³, τουτέστιν ἡ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου ἐνέργεια, καὶ ἡ ἄσκησις τῆς ἀρετῆς: « ἐνεργεῖν κατ' ἀρετὴν οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ἐνεργεῖν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου, ζῆν, διατηρεῖν τὴν ἰδίαν ὑπάρξιν (οὐσίαν) (τὰ τρία ταῦτα δηλοῦσι τὸ αὐτὸ)⁴ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιζητήσεως τῆς ὠφελείας »⁵.

1. Ἀ γ α θ ὸ ν — λέγει ὁ φιλόσοφος — εἶναι ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν (4,8, Demonst.), ἢ (κατὰ τὸ 3,7) ἡ τ ά σ ι ς (conatus) πρὸς ἐμμονὴν ἐν τῇ ὑπάρξει, τῇ οὐσίᾳ (ἐν τῷ εἶναι) ἡμῶν. Τοῦτο δὴ τὸ conatus in suo Esse perseverare, μεταφρασθὲν διὰ τοῦ « ἐπιδίωξη νὰ διατηρήσουμε τὸ εἶναι μας », « τάση τῆς ἐμμονῆς καὶ διατήρησης στὸ εἶναι », « νὰ ἐμμένουμε στὸ εἶναι μας καὶ νὰ τὸ διατηροῦμε », ἐνοήθη ἐπὶ τὸ ὑλικώτερον, τουτέστιν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς φιλαυτίας καὶ τῆς αὐτοσυντηρησίας « ἀγῶνας τῆς αὐτοσυντήρησης », οὐχὶ δὲ ὡς ἔπρεπε καὶ ὡς εἶναι ὀρθόν, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς διατηρήσεως τῆς λογικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως (τῆς λογικῆς οὐσίας, τοῦ λογικοῦ εἶναι). Ἡ παρανόησις αὕτη εἶναι ἡ θεμελιώδης πλάνη ἢ ἀγαγοῦσα εἰς ἄτοπον καὶ ἄδικον ἐπίκρισιν τῆς σπινοζικῆς Ἠθικῆς.

2. « Χρησιμοθηρίαν » δὲν ἀσκεῖ ὁ διατηρῶν τὴν ζωὴν αὐτοῦ λαμβάνων τροφὰς καὶ μὴ ἀποστρεφόμενος αὐτάς. Χρησιμοθηρία δὲν εἶναι τὸ « διατηρεῖν ἑαυτὸν » προκειμένου περὶ τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως (πρβλ. 4,20, schol.).

3. Ἡ διατήρησις τῆς σωματικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως εἶναι αὐτόδηλος προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως: διὸ περὶ ἐκείνης περιττεύει πᾶς ἀκριβέστερος λόγος.

4. Ἡ παρένθεσις εἶναι τοῦ Σπινόζα.

5. Αὐτ. 4,24 Demon. Τίς ἄρά γε δὲν βλέπει ἐνταῦθα ἐναργέστατα ὅτι

Τούτων ούτως έχόντων, τὸ παράγγελμα ὅπως διατηρῶμεν τὴν ὑπαρξιν (οὐσίαν) ἡμῶν σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ νὰ διαφυλάττωμεν τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν (οὐσίαν), οὐχὶ δὲ τὸ νὰ διεξάγωμεν ἀγῶνα αὐτοσυντηρησίας, ὥστε « νὰ τοποθετηθοῦμε ἀντιμέτωποι τῶν συνανθρώπων μας ». Δὲν διδάσκει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, « τὸν ἀτομικὸν ἐγωϊσμὸν » οὐδὲ ἄπτεται παντάπασιν ἀρχῆς « πὺ κατεβάζει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐπίπεδο τοῦ ζώου καὶ ἀκόμη χαμηλότερα »!!¹.

Ἄλλὰ φέρ' ἴδωμεν ἀκριβέστερον πῶς ἔχουσι τὰ πράγματα ἐν τῇ λογικῇ αὐτῶν ἀκολουθίᾳ. Ἀγαθόν, λέγει ὁ φιλόσοφος, εἶναι τὸ ὠφέλιμον· τοιοῦτο δ' εἶναι ὃ, τι διατηρεῖ καὶ προάγει τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν (οὐσίαν). Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀκριβῶς ἐκφέρει ὁ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ὀρισμός, καθ' ὃν « ἀ γ α θ ὸ ν ἢ κ α κ ὸ ν λέγεται τὸ π ρ ο ἄ γ ο ν ἢ τὸ δ ι α κ ω λ ῦ ο ν τ ῆ ν

ζωή, διατήρησις τοῦ εἶναι, ἰδία ὠφέλεια εἶναι (κατὰ τὴν ῥητὴν δήλωσιν αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου) ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅπερ πάλιν συμπίπτει πρὸς τὴν κατὰ Λόγον ἐνέργειαν καὶ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς; Πρβλ. καὶ 4,26 prap., ἐνθα λέγεται ὅτι « ὠφέλιμον εἶναι τὸ ἄγον εἰς τὸ νοεῖν ». Ὡστε τὸ ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον ἔχει καθαρῶς λογικὴν, πνευματικὴν ἔννοιαν, οὐχὶ δὲ ὑλικὴν, σωματικὴν.

Καὶ κατωτέρω δὲ (4,26, Demon.) λέγεται « ἀφοῦ ἡ τάσις αὕτη, καθ' ἣν ἡ λογιζομένη ψυχὴ τείνει εἰς αὐτοσυντηρησίαν, δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ νόησις, ἔπεται ὅτι ἡ τάσις τοῦ νοεῖν εἶναι ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ βάση τῆς ἀρετῆς ». Κατὰ ταῦτα ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν τάσις εἶναι νόησις καὶ βάση τῆς ἀρετῆς.

1. Ὑποκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ ἂν συμπίπτει πάντοτε « τὸ ὠφέλιμο σὰν ἐπιδίωξη ἐκείνου πὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ διακρίνομε τὸ εἶναι μας, μὲ ὃ,τι εἶναι κατὰ βάθος ὠφέλιμο πρὸς τὴν ἐσώτερη φύση μας »· διότι τὸ ὠφέλιμον (= ἀγαθὸν) εἶναι αὕτη αὕτη ἡ φύσις, ἡ οὐσία ἡμῶν.

Ἡ παρ' Ὀββεσίω τάσις πρὸς διατήρησιν τῆς φύσεως ἡμῶν οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν περὶ διατηρήσεως ἔννοιαν τοῦ Σπινόζα· διότι κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἡ φύσις, μᾶλλον δὲ ἡ ὑπαρξίς καὶ οὐσία ἡμῶν, εἶναι ἡ λογικὴ ἡμῶν οὐσία, διατήρησις δὲ τῆς ὑπάρξεως (οὐσίας) ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις τῆς νοήσεως ἡμῶν. Ἡ σωματικὴ ὑπαρξίς εἶναι τι δευτερεῦον, χρήσιμος μόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς λογικῆς ἡμῶν οὐσίας.

διατήρησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν (τῆς οὐσίας, τοῦ εἶναι ἡμῶν), τούτέστι τὸ αὐξάνον ἢ ἐλαττοῦν τὴν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν ἡμῶν¹. πρὸς δ' ἔτι ἡ παρατήρησις ὅτι « ὅσῳ μᾶλλον πράγμα τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον εἶναι ἀγαθόν »².

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται· τίς ποτε εἶναι ἡ ἐνέργεια ἡμῶν καὶ τί τὸ ἀγαθόν καὶ ὠφέλιμον (ἤτοι τὸ προάγον τὴν ἐνέργειαν ταύτην), τί δὲ τὸ σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν ; Εἰς ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ φιλόσοφος λέγων ὅτι ἐνέργεια εἶναι τὸ κατὰ Λόγον ζῆν³. ὅτι « οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τόσον ὠφέλιμον, ὅσον ὁ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου ζῶν ἄνθρωπος »⁴. ὅτι πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν σύμφωνος εἶναι ἡ λογικὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων φύσις⁵.

Πῶς δὲ πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον ἀκριβέστερον καὶ ἐν τῇ κρατίστη αὐτοῦ ἐκφάνσει, διασαφεῖ ὁ φιλόσοφος κάλλιστα ἐν οἷς λέγει ἀλλαχοῦ⁶, ὅτι ἀγαθὸν εἶναι τὸ προσεγγίζον ἡμᾶς ὡς πλεῖστον πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (*ad exemplar humanae naturae*). Τοῦτο

1. Αὐτ. 4,8, Demon. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ γενικοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (αὐτ. 4, Defin. 1 καὶ 2). Ἀγαθὸν δηλαδή εἶναι « ὅ,τι μετὰ βεβαιότητος γινώσκομεν ὅτι εἶναι ἡμῖν ὠφέλιμον » κακὸν δέ, ὅ,τι ἀσφαλῶς γινώσκομεν ὅτι κωλύει νὰ γίνωμεν κάτοχοι ἀγαθοῦ τινος ».

2. Αὐτ. 4,31, prop.

3. Αὐτ. 4,35, Demon. « οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦσι μόνον, καθ' ὅσον ζῶσι κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου (*ex ductu rationis*). πρβλ. καὶ 3,3.

4. Αὐτ. 4,35, corol. 1 αὐτ. corol. 2.

5. Αὐτ. 4,35, corol. 2 « τότε συμφωνοῦσι μάλιστα οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν φύσιν, ἐὰν ζῶσι κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου· κατ' ἀκολουθίαν θὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι τότε κατ' ἐξοχὴν πρὸς ἀλλήλους σύμφωνοι, ὅταν ἕκαστος ἐπιδιώκῃ μάλιστα τὸ ἐαυτῷ ὠφέλιμον » [ὅταν δηλαδή τὸ συμφέρον ἡμῶν συμπίπτῃ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον].

6. Αὐτ. 4, praef.

σημαίνει ότι αγαθόν είναι οὐχὶ ἀπλῶς ἡ διατήρησις καὶ αὔξεις τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως ἀλλὰ, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτατα, ἡ τελείωσις αὐτῆς. "Όταν δὲ ἡ τελείωσις αὕτη ἐπιτευχθῆ, τότε ἔχομεν τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν· « ἀκρότατον τῆς ψυχῆς ἀγαθόν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ καὶ ὑπερτάτη αὐτῆς ἀρετὴ τὸ νὰ νοῆ τὸν θεόν »¹.

Ἐντεῦθεν γίνεται καταφανές πόσον πλανῶνται καὶ παρανοοῦσι τὰ ὀρθὰ (μέχρις ἀσυγγνώστου διαστροφῆς τῆς ἀληθινῆς διδασκαλίας τοῦ Σπινόζα) οἱ δοξάζοντες 1) ὅτι ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὠφελίμου ἐνυπάρχει φυσιοκρατικὴ ἀποψις, « νατουραλιστικὴ ἀρχὴ τοῦ *cognatus* », « χρησιμοθηρικὸς τόνος », « ἐγωϊστικὰ χρησιμοθηρικὸς τόνος »². 2) ὅτι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς παρέχονται πολλοὶ (3-4) ὀρισμοὶ καὶ οὗτοι πρὸς ἀλλήλους ἀσυμβίβαστοι. Πλὴν ὅμως δὲν πρόκειται ἐπ' ἀληθείας περὶ πολλῶν ὀρισμῶν ἀλλὰ μόνον περὶ διαφόρων τρόπων ἐκφράσεως, δι' ὧν καθορίζεται εὖ τε καὶ καλῶς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐννοια, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ· εἶναι δὲ οἱ τρόποι οὗτοι διασαφητικοὶ καὶ συμπληρωτικοὶ ἀλλήλων³. 3) ὅτι ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ ἀγαθοῦ περιπίπτει ὁ φιλόσοφος

1. Αὐτ. 4,28, prop. « Summum Mentis bonum est Dei cognitio, et summum Mentis virtus Deum cognoscere ».

2. Ἄλλ' ἡ Ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα οὐδὲν οὐδαμῶς ἔχει ἴχνος « ἀτομικῆς ὠφελείας », ἥτις θὰ ἔπρεπε « νὰ συμπέσῃ μὲ τὴν ὠφέλεια τοῦ συνόλου »· οὐδεμίαν ἔχει σκιά « φιλαυτίας » ἢ « ὠφελιμισμοῦ », ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ προσπαθῆσῃ ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς « ν' ἀδυνατίσει τὸν ἐγωϊστικὰ χρησιμοθηρικὸ τόνο της !! ».

Καὶ πῶς ἦτο ἄλλως δυνατόν νὰ ὑπάρχη ἴχνος τι καὶ σκιά φιλαυτίας καὶ χρησιμοθηρίας ἐν Ἠθικῇ, ἐν ἣ κηρύττεται ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὠφελιμώτερον τῶν ἄλλων (ὡσαύτως λογικῶν) ἀνθρώπων· ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον θεός (*Homo homini Deus*)· ὅτι εὐκταῖον εἶναι ὅπως οἱ ἄνθρωποι πάντες ἔχωσιν ἕν σῶμα καὶ μίαν ψυχὴν ;

3. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται ὀφθαλμοφανές ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων. Ἀγαθὸν δηλαδὴ εἶναι τὸ ὠφέλιμον (4, Def. 1 καὶ 2. 4,8, Demon.)· ἀγαθὸν δὲ καὶ ὠφέλιμον εἶναι ὅ,τι διατηρεῖ καὶ προάγει τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν, τὴν λογικὴν δηλονότι φύσιν καὶ ἐνέργειαν ἡμῶν (4,8, Demon.)· τοιαύτην ὠφέλειαν παρέχει τὸ συμφωνοῦν πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν, τουτέστιν ἡ λογικὴ τῶν ἄλλων ἄν-

εἰς ἀντίφασιν καὶ πρὸς συγκάλυψιν αὐτῆς καταφεύγει εἰς σόφισμα. Ἡ παρανόησις τοῦ δοθέντος ὀρθοῦ, ἀληθοῦς καὶ σαφοῦς ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ ἐποίησεν ὥστε νὰ βλέπωσιν ἐν τῇ Ἠθικῇ ἀντιφάσεις¹ καὶ σοφίσματα, ἀνύπαρκτα ὅμως καὶ ἀνοίκεια καὶ ἀνάξια τοῦ μεγάλου τούτου καὶ σεμνοτάτου τῶν φιλοσόφων. Ἄλλ' οὐδαμοῦ ἴσως ἀλλαχοῦ, ἐν τῇ ἀναπτύξει φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ὑπάρχει τοσοῦτη λογικὴ ἀκολουθία καὶ ἀκρίβεια, ἀπλότης καὶ σαφήνεια, ὅση ἐνταῦθα, ἐνθα ὁ Σπινόζας καθορίζει, κατὰ τρόπον ὄντως θαυμαστόν, τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ².

6. Διὰ τὰς καὶ δυσχέρειαι τοῦ συστήματος ὀντολογικά. — Ἡ οὐσία, ἥς ἡ ἐννοία ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ φιλοσοφήματος, δὲν πρέπει, καθὰ καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, νὰ ἐκληφθῇ ἀπλῶς ὡς μεταφυσικός τις χῶρος μυρίων διαστάσεων (κατηγορημάτων), ἐκ τῶν κατηγορημάτων τούτων

θρώπων φύσις (= οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι) (3,31, prop. 3,3. 4,35, Demon. καὶ cogol. 1 καὶ 2). Καὶ νῦν ἐπακολουθεῖ τὸ ἐπιστέγασμα· ἀγαθὸν εἶναι ὅ,τι οὐ μόνον διατηρεῖ καὶ προάγει ἀλλὰ προσέτι καὶ τελειοῖ τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν, ἐν ἧπερ τελειώσῃ ἐγκεῖται τὸ ἀκροτάτου ἀγαθόν (4, praef. 4,28. prop.).

Αὕτη εἶναι ἡ ἀπλῆ ἅμα καὶ αὐστηρὰ ἀκολουθία τῶν συλλογισμῶν, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ προσέτι τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ. — Κατόπιν τούτου ἐρωτᾶται· ποῦ ἄρα εὐρίσκονται οἱ πολλοὶ καὶ ἀντιφατικοὶ ὀρισμοὶ τοῦ ἀγαθοῦ ;!

1. Πλημμελῶς ἐνομίσθη ὅτι ὁ Σπινόζας παρεδέχετο δύο τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι 1) « νὰ ἐπιδιώκῃ τὴ δική του ὠφέλεια », « τὸ ἀτομικὸ ὄφελος » καὶ 2) « νὰ γνωρίσῃ τὴν καθολικὴν τάξιν τοῦ σύμπαντος », « νὰ προσπελάσῃ τὸ θεὸν μὲ τὴν μυστικὴν ἐποπτεία του ». Τὰ δύο ταῦτα, λέγουσιν, ἀποτελοῦσιν ἀντίφασιν. Πλὴν ὅμως ἀντίφασις δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ πρώτη περίπτωσις (ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἰδίας ὠφελείας) εἶναι, ὡς ἐδείξαμεν διὰ τῶν κειμένων, ἀνύπαρκτος.

Ἐφαντάσθησαν ὅτι τὸ conatus sese conservandi καὶ τὸ cognitio Dei intuitiva εἶναι δύο ἀσυμβίβαστα. Ἄλλὰ τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι τὸ δεύτερον εἶναι ἐπακολούθημα καὶ συμπλήρωμα τοῦ πρώτου, ὀρθῶς νοουμένου.

2. Ἄλλ' ἐνταῦθα μάλιστα φαίνεται ἀληθεῦς τὸ ὀρθῶς λεγόμενον ὅτι τὸ ἐπικρίνειν εἶναι εὐκολώτερον παρὰ τὸ κατανοεῖν.

συνιστάμενος, καθὰ ὁ γεωμετρικὸς χῶρος συνίσταται ἐκ τῶν τριῶν αὐτοῦ διαστάσεων· δὲν εἶναι μεταφυσικὸν κενόν, ἐξ οὗ τῆς φύσεως νὰ προέρχεται ὁ κόσμος τῶν ὄντων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν, καθ' ὃν τρόπον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ χώρου προέρχονται τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ αἱ γεωμετρικαὶ σχέσεις. Οὐχί, δὲν εἶναι τι τοιοῦτο· διότι ἡ θεία οὐσία, ὑπάρχουσα τὸ μὲν λογικὴ τὸ δὲ φυσικὴ αἰτία, παρίσταται ὡς ὁ φορεὺς καὶ ἡ ἐνδόμυχος οὐσία πάντων· ἐνεργεῖ μὲν κατ' ἐσωτερικὴν τινα ἀνάγκην καὶ ἄνευ σκοποῦ, πλὴν ἡ τοιαύτη ἐνέργεια δὲν εἶναι ἀνεπίγνωστος ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου συνειδητῆ, ὡς προϊούσα δ' ἐκ τελειοτάτης αἰτίας εἶναι τελεία. Ἐκφαίνεται δὲ ἡ οὐσία ἐκείνη οὐ μόνον διὰ τῶν ἀπείρων κατηγορημάτων ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν μυρίων πεπερασμένων μορφῶν αὐτῶν, διὰ τῶν μερικῶν δηλονότι πραγμάτων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον ἀλληλουχίαν.

Τὰ μερικὰ ὄντα κοινωνοῦσι τῆς αἰδίου οὐσίας τῆς περιεχομένης ἐν τῷ οἰκείῳ κατηγορήματι καὶ ἔχουσιν ἐννοίαν (ἰδέαν) περιεχομένην ἐν τῷ θείῳ νῶ· οὕτω δὲ μετέχουσι τοῦ αἰδίου καὶ σκοποῦνται ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αἰδιότητος. Ταῦτα λοιπὸν πάντα (τὰ μερικὰ) εἶναι τὰ ἐνεργήματα τοῦ θεοῦ, ἡ γιγνομένη καὶ παραγομένη φύσις (*natura naturata*) ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεόν, ὅστις εἶναι ἡ ποιούσα καὶ παράγουσα φύσις (*natura naturans*)· αὕτη μὲν εἶναι ἡ περίληψις τῶν κατηγορημάτων, ἐκείνη δὲ ἡ περίληψις τῶν τρόπων τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐκδηλοῦσιν ἐν πεπερασμένῃ μορφῇ τὴν θείαν φύσιν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀναγκαίαν ταύτης ἀκολουθίαν.

Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν, σκοπούμενον διττῶς, τουτέστι κατὰ τὴν αἰδιον αἰτίαν καὶ κατὰ τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι τὸ ἐκτὸς τοῦ κόσμου εὐρισκόμενον καὶ ἄνωθεν κυβερνῶν πνεῦμα ἀλλ' ἡ μία καὶ μόνη, ἀπειρος καὶ τῶν πάντων περιληπτικὴ οὐσία, εὐμοιροῦσα προσωπικότητος καὶ αὐτογνωσίας¹.

1. Δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἐνταῦθα κρατεῖ λαμβάνουσα ἡ ἀρχὴ τῆς ἀχρόνου ἀναπτύξεως, ἀρχὴ φέρουσα ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου εἰς τὸ σχετι-

Αἱ τοιαῦται ὄντολογικαὶ θεωρίαι δὲν εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμέ-
 ναι δυσχερειῶν οὐδ' ἀνεπίδεκτοι ἀντιρρήσεων. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ
 ἔννοια τοῦ θεοῦ παρέχει δυσκολίαν· διότι ὁ θεὸς ἔνθεν μὲν ταυτί-
 ζεται πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν τῶν πραγμάτων (καθ' ὅ-
 λως πανθεϊκὸν τρόπον) ἔνθεν δὲ παρίσταται ὡς ὄν προσωπικὸν
 μετ' ἀπείρου νοήσεως καὶ βουλήσεως (κατὰ τρόπον θεαρχικόν)¹.
 Ἐπειτα δὲ ἡ ἀξίωσις τοῦ φιλοσόφου, ὅτι παράγει πάντα ἐκ
 τοῦ θεοῦ κατὰ λογικὴν καὶ μαθηματικὴν ἀνάγκην, δὲν εἶναι πι-
 θανή. Διότι ἡ διάταξις τοῦ κόσμου δὲν φαίνεται ἐν πᾶσιν αὐ-
 τοῦ τοῖς μέρεσιν ὡς λογικὴ καὶ ἀναγκαία· δὲν θὰ ἐγίνετο, λό-
 γου χάριν, παράβασις τῶν ἀρχῶν τοῦ νοῦ, ἐὰν ὑπῆρχον μόνον ψυ-
 χαὶ ἄνευ σωμάτων ἢ ἐὰν τὰ σώματα συνέκειντο ἐξ ἄλλων στοι-
 χείων. Καὶ ἂν δὲ πράγματι ἡ ὅλη τοῦ κόσμου διάταξις προήρχε-
 το ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ ἀναγκαίως, πάλιν δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ
 παραγάγωμεν αὐτὴν κατὰ μαθηματικὴν μέθοδον, τούτου ἕνεκα,
 ὅτι ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι ἡμῖν καταφανὴς ὡς εἶναι ἡ τῶν μα-
 θηματικῶν σχημάτων. Οὕτω τὰ κατηγορήματα τῆς νοήσεως καὶ
 τῆς ἐκτάσεως δὲν παράγονται πράγματι, κατὰ τινὰ λογικὴν ἢ φυ-
 σικὴν ἀκολουθίαν, ἐκ τῆς θείας οὐσίας, ἀλλ' ἐναρμόζονται ἐν αὐτῇ
 λεληθότως λαμβανόμενα ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ
 περὶ τῶν τρόπων, ὧν ἡ ὑπαρξίς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς πείρας ἀλλὰ
 δὲν συνάγεται λογικῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ. Ἐπειτα δ' ἐρω-
 τᾶται, πῶς ποτε γίνεται ἡ μετάβασις ἐκ τοῦ ἀπείρου εἰς τὸ πεπε-

κόν, ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ εἰς τὸ μερικόν. Ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ἡ ἀπόλυτος
 οὐσία, ἐν ἣ ὑπάρχουσιν ὡς περιεχόμενα καὶ συστατικὰ αὐτῆς ἀπειροὶ δυνάμεις
 ὡς ρίζαι πάσης μερικῆς ὑπάρξεως. Αἱ δυνάμεις αὗται, ὡς κατηγορήματα εἶναι
 μὲν πάντως ἀπειροὶ ἀλλ' ἀπειροὶ ἐν τῷ οἰκείῳ γένει· καὶ ἐνῶ ἐκφαίνουσι τὴν
 ἀπόλυτον ἐκείνην οὐσίαν, ἐκδηλοῦνται ἐπ' ἴσης ἀλλὰ μερικώτερον διὰ τῶν ἀπεί-
 ρων καὶ τῶν πεπερασμένων τρόπων. Οὕτω πῶς κατερχόμεθα ἐκ τῆς ἀπολύτου
 οὐσίας διὰ τῶν κατηγορημάτων εἰς τοὺς ἀπείρους καὶ πεπερασμένους τρόπους,
 ἀπὸ τῆς καθολικῆς καὶ αἰδίου οὐσίας εἰς τὰς μερικὰς καὶ πεπερασμένας ὑπάρ-
 ξεις.

1. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀ γ ἀ π η προσνέμεται τῷ θεῷ· « ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν
 μετ' ἀπείρου νοητικῆς ἀγάπης ». (Deus se ipsum amore intellectuali infi-
 nito amat) Eth. 5,35, propos.

ρασμένον, ἐκ τοῦ ἀπείρου αἰτίου εἰς τὴν ἄπειρον σειρὰν τῶν πεπερασμένων πραγμάτων· πῶς ἐκ τοῦ ἀπολύτου προέρχεται τὸ σχετικόν, ἐκ τοῦ αἰδίου τὸ παροδικόν¹ ; Πῶς ὁ ἐνιαῖος κόσμος κατακερματίζεται εἰς ἄπειρον πλῆθος πραγμάτων² ;

Πρὸς δὲ ἡ περὶ κατηγορημάτων τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως θεωρία κατορθοῖ μὲν νὰ διατάξῃ τὰ κατὰ μέρος ὄντα εἰς δύο κεχωρισμένας τάξεις, ὑφισταμένας ὅλως ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων ἐν τῷ θεῷ, ἀλλὰ δὲν παρέχει τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς μερικῆς (ἀτομικῆς) ὑπάρξεως· δὲν ἐρμηνεύει πῶς ἐν τοῖς εἰρημένοις κατηγορήμασι τελεῖται ἡ γένεσις τῶν καθ' ἕκαστα. Καὶ θεωροῦνται μὲν ταῦτα ὡς φαινόμενα, ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ κατ' ἀνάγκην προερχόμενα, ἀλλ' ἡ ἀναγκαῖα αὕτη πρὸς τὴν οὐσίαν σχέσις τῶν τρόπων εἶναι τῷ Σπινόζα μαθηματικὴ ἀκολουθία καὶ οὐχὶ ἐν χρόνῳ γένεσις. Διὸ καὶ ἠναγκάσθη νὰ θεωρήσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐν χρόνῳ γενέσεως ὡς ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένην γνῶσιν καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ὅπως ἡ φιλοσοφία θεωρῇ τὰ ὄντα μόνον ὡς αἰδίου ἀκολουθίαν τοῦ θεοῦ, κατὰ τὴν μορφήν δηλονότι τοῦ αἰωνίου (*sub specie aeterni*)³.

1. Τὸ ζήτημα τοῦτο παρήλθεν ὁ Σπινόζας ἀπαρατήρητον, εἰς δὲ τὸν Tschirnhaus ἐρωτήσαντα ὠμολόγησεν, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἠδυνάτει νὰ ἀπαντήσῃ. Ὁ μαθητὴς καὶ φίλος προέβαλε τὸ ἐρώτημα, πῶς ἐκ τῆς ἐκτάσεως νοουμένης καθ' ἑαυτὴν ἀμερίστου, ἀναλλοιώτου καὶ ἀνωλήθρου, δύναται νὰ παραχθῇ τοιαύτη καὶ τοσαύτη ποικιλία. Καὶ ὕστερον πάλιν ἐπανερχόμενος ἐπιμόνως ἠρώτα, πῶς ἐκ τῆς ἐκτάσεως προῆλθον τὰ σώματα, ἡ κίνησις καὶ ἡ μορφή αὐτῶν, μὴ ὑπάρχουσα ὅλως ἐν τῇ ἐκτάσει. Ὁ δὲ φιλόσοφος ὠμολόγησεν ὅτι ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκτάσεως δὲν ἀποδεικνύεται *a priori* ἡ διαφορά τῶν ὄντων· ἀλλὰ « περὶ τούτου » — παρετῆρει γράφων (*Epist.* 83) ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου — « θὰ εἶπω ἄλλοτε ».

2. Εἰρήσθω ὅτι παρεμφερῶν δυσχερειῶν δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον πᾶν φιλοσόφημα ἀπὸ καθολικῆς τινος ὀρμώμενον ἀρχῆς. Καὶ ὁ Ἐγκελος δὲ ὁ κακίσσας τὸν Σπινόζαν ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας δὲν παρήγαγε λογικῶς τὰ πράγματα, δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος ἐν τῇ ἐκ τῆς ἀπολύτου Ἰδέας παραγωγῇ τοῦ κόσμου.

3. Καὶ ἴσως μὲν τις ἀντείπη ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον προέρχονται ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης, λαμβανομένης ὡς φυσικῆς αἰτίας· ἀλλὰ πῶς ὁμως συμβιβάζονται πρὸς ἀλλήλας ἡ λογικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ φυσικὴ αἰτία ;

Ἐπὶ τούτοις θὰ ἡρώτα τις εὐλόγως πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀπόφανσις ὅτι γινώσκομεν τὸν θεόν, ὅτι ἔχομεν σαφῆ ἔννοιαν αὐτοῦ¹, πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἐκ τῶν ἀπείρων τοῦ θεοῦ κατηγορημάτων εἶναι ἡμῖν προσιτὰ μόνον δύο ;

Ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ι κ ᾶ. — Ἐπιτυχέστερον ἐπιλαμβάνεται ὁ φιλόσοφος τῶν ἀνθρωπολογικῶν ζητημάτων. Παραδεχόμενος ὅτι πάντα τὰ κατηγορήματα εἶναι ἡνωμένα ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ καὶ ὅτι οἱ τρόποι ἐκάστου κατηγορήματος εἶναι πρὸς ἀλλήλους κατ' ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν διατεταγμένοι, ἀποφαίνεται ὅτι οἱ τρόποι, ὡς ὄντες τῆς αὐτῆς θείας οὐσίας ἐπακολουθήματα, ὑπάρχουσιν ἐν πᾶσι τοῖς κατηγορήμασιν ἀνάλογοι· ὥστε πρὸς ἕκαστον τρόπον κατηγορημάτων τινος ἀντιστοιχεῖ τρόπος ἐκάστου τῶν ἄλλων κατηγορημάτων. Κατὰ ταῦτα παράλληλοι εἶναι οἱ τρόποι τῶν γνωστῶν ἡμῖν κατηγορημάτων, νοήσεως καὶ ἐκτάσεως· ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ σῶμα, οὗ εἶναι ἰδέα· πρὸς τὴν ὑγίειαν ἢ ἀσθένειαν τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχεῖ ἡ ὑγίεια ἢ ἀσθένεια τοῦ σώματος καὶ καθόλου εἰπεῖν τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου χωροῦσι παράλληλα καὶ εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ σωματικοῦ².

Ἡ ἐν τοῖς τρόποις ἐκάστου κατηγορήματος κρατοῦσα αἰτιώδης συνάφεια, σκοπούμενη ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς ἐκτάσεως, ἀπαιτεῖ ὅπως τὰ ἐν τῇ φύσει γινόμενα ἐρμηνεύωμεν κατὰ τὴν μηχανικὴν μέθοδον ἀπορρίπτοντες τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν τύχην καὶ τὸ θαῦμα. Ἡ αὐτὴ μηχανικὴ αἰτιότης καὶ ἀνάγκη κρατεῖ ἐν τοῖς φαινομένοις τοῦ ψυχικοῦ βίου· διὸ καὶ ἀποκρούεται ἐντόνως ἡ τῆς βουλήσεως ἐλευθερία. Ψιλὸν λοιπὸν φάντασμα τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ συνήθης εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως πίστις, ἧς

1. Ὁ Σπινόζας γράφει (Epist. 60) « ἐὰν μὲ ἐρωτήσης, ἂν ἔχω οὕτω σαφῆ ἔννοιαν τοῦ θεοῦ, ὡς τοῦ τριγώνου, θὰ ἀπαντήσω Ναί· ἐὰν δέ με ἐρωτήσης ἂν ἔχω οὕτω σαφῆ εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ὡς τοῦ τριγώνου, θὰ ἀπαντήσω Οὐχί ». Τὸν θεὸν δηλαδὴ γινώσκομεν οὐχὶ διὰ τῆς φαντασίας ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως.

2. Ὁ Σπινόζας ἐγένετο ὁ εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας τῆς ψυχοφυσικῆς παραλλήλιας.

πλάνης αἰτία εἶναι ἢ παρὰ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις τῶν ἑαυτῶν πράξεων. Καὶ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδέχεται ὁ Σπινόζας τὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν, διότι ἐξήρτα, καθὰ καὶ πάντες που οἱ φιλόσοφοι τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος τὴν βούλησιν ἐκ τῆς νοήσεως.

Ἀκόλουθος ἑαυτῷ ὁ φιλόσοφος ἐφήρμοζε τὴν μέθοδον τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος καὶ ἀνάγκης εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον· ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ πολιτικῇ ἐστοίχει εἰς τοὺς δύο μεγάλους προδρόμους, τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν Ὠββέσιον. Παρεδέχετο λοιπὸν ὡς βάσιν τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ τὴν πρὸς αὐτοσυντηρησίαν ὄρμην καὶ ἀπέφαινε ὡς ἀγαθὸν μὲν τὸ προβιβαστικὸν ὡς κακὸν δὲ τὸ διακωλυτικὸν τῆς ἰδίας ἐκάστου ὑπάρξεως¹. Ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν ὄρμη ἄγει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀποφυγὴν τοῦ πρὸς ἀλλήλους πολέμου καὶ εἰς τὴν σύναψιν πολιτικοῦ συμβολαίου, καθ' ὃ ὀρίζονται ὑποχρεωτικαὶ διατάξεις πρὸς ἀσφάλειαν καὶ προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Οὕτω πως ἡ πολιτεία παρίσταται τῷ Σπινόζα, καθὰ πρότερον τῷ Ὠββεσίῳ, ὡς μηχανὴ παρασκευασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρόοδον αὐτῶν.

Ἐξ ὄντολογικῶν θεωριῶν, οἷαι αἰ τοῦ Σπινόζα, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ἀδύνατος ἡ ἀνάπτυξις Ἠθικῆς. Διότι, ἂν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διάκρισις καθορίζηται μόνον διὰ τῆς ἐφέσεως ἢ ἀποστροφῆς ἐκάστου, τότε λείπει τὸ σταθερὸν κριτήριον

1. Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ διάκρισις τῆς ἐννοίας τῆς « διατηρήσεως τῆς ἰδίας ὑπάρξεως » τ. ἔ. τῆς αὐτοσυντηρησίας. Ἐπὶ μὲν τοῦ φυσικοῦ ἢ ἐγγύς αὐτῷ ἰσταμένου βίου ἡ αὐτοσυντηρησία ἔχει τὴν συνήθη (ὑλικὴν, σωματικὴν) σημασίαν· ἐπὶ δὲ τοῦ ἠθικοῦ βίου ἔχει ὑψηλοτέραν (λογικὴν, πνευματικὴν) ἔννοιαν. Ἐκεῖ μὲν ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς σωματικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως· ἐνταῦθα δὲ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ οὐσίας. Πλὴν ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ διακρίσεως δύο διαφόρων πραγμάτων ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ. Διότι ἡ σωματικὴ ὑπαρξις θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς ὑπηρετικὴ καὶ προβιβαστικὴ τῆς πνευματικῆς· ἐκείνη εἶναι ὄρος ἀναγκαῖος καὶ στοιχεῖον ἀπαραίτητον πρὸς τελείωσιν τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐσίας.

καὶ ἡ γενικὴ κανονιστικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐπιδιωκτέου καὶ τοῦ φευκτέου. Ἐπειτα δὲ ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἐπάγει δικαίωσιν εἰς πάσας τὰς πράξεις καὶ αἶρει τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν αὐτῶν. Τέλος τὸ πανσθενὲς κράτος τῆς αἰτιώδους συναφείας αἶρει τὴν τελολογίαν καὶ ἀποκλείει τὴν αὐτονομίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν· οὕτω δὲ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς Ἠθικῆς σπουδαιότατον ἔρεισμα.

Καὶ ὁμοῦς ἐπέτυχεν ὁ φιλόσοφος νὰ ἐξεύρη ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἀρχῶν βάσιν εἰς τὴν Ἠθικὴν καὶ μάλιστα νὰ συγκροτήσῃ αὐτὴν ἀξιόλογον. Ἀνεγνώρισε δηλαδὴ ὡς ἠθικὴν ἀξίαν, ἀντικειμενικὴν καὶ παγίαν, ὅ, τι εἶναι ὁμόλογον πρὸς τὴν οἰκείαν τοῦ ἀνθρώπου οὐσίαν· ἀποκατέστησε τρόπον τινὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας ἀποφήνας αὐτὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, συμφωνίαν δηλονότι πρὸς τὴν ἔλλογον ἡμῶν φύσιν. Καὶ ὅπερ κυριώτατον, ἐθεώρησε, καθὰ εἶδομεν, τὴν ἀρετὴν (τὸ ἀγαθὸν) ὡς διατήρησιν, προαγωγὴν καὶ τελείωσιν τῆς λογικῆς ἡμῶν οὐσίας, ἐξήρτησε δ' ἐκείνην ἐκ τῆς γνώσεως· διὰ τῶν σαφῶν ἐννοιῶν ἡ ψυχὴ τελειοῦται ἐξικνουμένη εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ οὕτω προπαρασκευάζεται εἰς ἐνόρασιν αὐτοῦ· ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ νοερά πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη καὶ ἐκ ταύτης ἡ γαλήνη καὶ μακαριότης. Οὕτω δ' ἐπὶ τῆς εὐρυτάτην ἔννοιαν ἐχούσης γνώσεως ἐθεμελιώθη ἔμπεδος καὶ ἀκράδαντος ἡ Ἠθικὴ.

Καὶ ἐνταῦθα θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ προβληθῇ ἡ εὐλογος ἀπορία καὶ ἐρώτησις· πῶς ποτε ὁ πεπερασμένος νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνὸς τῶν μυρίων πεπερασμένων τρόπων, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ τὸ ἄπειρον καὶ αἰδίον ; πῶς μέλος τι ὢν ὁ νοῦς καὶ κρίκος τῆς ἀπεράντου ἀλύσεως τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποσπασθῇ ἀπ' αὐτῆς, ἀπολυόμενος δ' ἐκείνης καὶ διακρινόμενος νὰ καταστήσῃ ἀντικείμενον ἑαυτοῦ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὴν αἰτιώδη τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν καὶ ἔτι πλέον τὴν αἰδίον αἰτίαν αὐτῆς ;

Τοῦ λόγου δ' ὄντος ἐνταῦθα περὶ τῆς γνώσεως, προσῆκον εἶναι νὰ παρατηρηθῇ καὶ ἄλλη τις δυσχέρεια εἰς τὰ αἰσθήματα ἀναφερομένη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἡ ψυχὴ μόνον νοεῖ

καὶ βούλεται, ἔδει νὰ ἀποδώσωμεν τὰ αἰσθήματα εἰς τὸ σῶμα καὶ τὰς ἐννοίας εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐὰν δὲ τὰ αἰσθήματα ἀνήκωσιν εἰς τὸ σῶμα, εὐλόγον εἶναι νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν κινήσεων, διότι τὰ σώματα εἶναι ἐκτατὰ καὶ κινήτὰ. Ἀλλὰ τότε θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητον τὸ πῶς αἱ κινήσεις μεταβάλλονται εἰς αἰσθήματα. Ἄν δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, θὰ ἦσαν ἀδύνατα καὶ τὰ αἰσθήματα, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ ψυχῇ οὔτε ἐν τῷ σώματι θὰ εἶχον θέσιν.

7. Ἡ παρ' ἄλλων ἐπίδρασις.— Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἐὰν δὲ νῦν ἐξετάσωμεν τὰς ρίζας καὶ τὴν καταγωγὴν τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος, θὰ εὕρωμεν ὅτι πολλαπλᾶς ὑπέστη ὁ Σπινόζας τὰς παρ' ἄλλων ἐπιδράσεις. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως ἐπ' ἀνδρός, ὅστιν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐνετράφη μὲν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν θεολογικῶν (ἱερῶν) καὶ φιλοσοφικῶν βιβλίων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐμορφώθη δ' ἐν οἷς χρόνοις ἦνθαι ἡ φιλοσοφία ἡ καρτεσιακὴ. Καὶ ὅμως οὐ μικρὰ ἐπηγέρθη ἀμφιλογία ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ σπινοζικοῦ φιλοσοφήματος, ἄλλοι δ' ἄλλα περὶ τούτου ἀπεφάνησαν. Τινὲς μὲν ἐνόμισαν ὅτι εἶναι κυρίως εἰπεῖν εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τῆς θεωρίας τοῦ Καρτεσίου, τινὲς δ' ἐνεῖδον ἐν αὐτῷ ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς καὶ Ἰουδαϊκῆς τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφίας (ἰδίᾳ τῆς τοῦ Μαιμωνίδου καὶ τοῦ Γέρσωνος), ἄλλοι δὲ πάλιν ἐπίδρασιν τῆς περὶ τὴν φύσιν ἰταλικῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἴσως ἡ ἀλήθεια εὔρηται ἐν τῷ συνδυασμῷ πασῶν τούτων τῶν γνωμῶν.

Ἐπὶ τὸν Σπινόζαν ἐπέδρασαν μᾶλλον ἢ ἦττον ἰσχυρῶς τὰ παλαιότερα φιλοσοφήματα καὶ μάλιστα ἡ νεοπλατωνικὴ μυστικὴ θεωρία, ἣτις ἦτο αὐτῷ προσφιλεῖς καὶ οἰκεία οὐ μόνον διὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς περὶ τὴν φύσιν θεωρίας τῶν Ἰταλῶν φιλοσόφων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου¹. Ὡσαύτως ἐπέδρασεν ἡ νεωτέρα σχολαστικὴ καὶ κατ'

1. Ἡ βραχεῖα πραγματεία τοῦ Σπινόζα ὑπομιμνήσκει ἐν πολλοῖς τὸν Βρούνον, μεθ' οὗ ἔχει κοινὰ τὰ γενικὰ γνωρίσματα τῆς πανθετίας· διαφέρει δ' ὅμως ἐκείνου κατὰ τὴν (μηχανικὴν) ἐρμηνείαν τῆς φύσεως. Εἶναι δὲ

έξοχήν ἢ στωϊκὴ φιλοσοφία ἢ ὑπὸ τοῦ Λιψίου ἀνακαινισθεῖσα.

Ἰδίαν δ' ἔσχε καὶ ἄμεσον ἐπὶ τὸν ἄνδρα ῥοπήν ἢ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου¹. Οὗτος παραδεχόμενος τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔκτασιν, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ὡς ἀντιθέτους οὐσίας ἐποίει τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔνωσιν αὐτῶν ἀδιανόητον, ὥστε αὕτη νὰ φαίνεται ὡς τι ὑπερφυσικὸν καὶ νὰ ἐκληφθῆ τῷ ὄντι ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς εὐκαίρου ἀφορμῆς ὡς θεῖον θαῦμα. Ὁ τὴν ὀρθολογικὴν μέθοδον ἀσπαζόμενος καὶ διὰ τοῦτο τὸ θαῦμα ἀρνούμενος ὤφειλε πρὸς ἐρμηνείαν τῆς μεταξύ ψυχῆς καὶ σώματος συναφείας, νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ταῦτα εἶναι μὲν ἀντίθετα, οὐχὶ δ' ὅμως ὡς οὐσίαι ἀλλ' ὡς τρόποι διαφορῶν κατηγορημάτων. Τοῦτο δὲ ἐποίησεν ὁ Σπινόζας θεωρήσας τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ὡς τρόπους (modi) καὶ ἀναγαγὼν πάντα εἰς μίαν οὐσίαν ὡς αἰτίαν ἐνυπάρχουσαν ἐν πᾶσιν. Ὁρμώμενος λοιπὸν πρῶτως καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου καὶ τὰς ἐν ταύτῃ ἀνακυπτούσας δυσκολίας ἐπιχειρῶν νὰ ἄρῃ ἦτο εὐκόλον νὰ καταλήξῃ εἰς πανθεϊκὸν καὶ φυσιοκρατικὸν ἐνισμὸν.

Ἑλληρικὴ φιλοσοφία.—Εἶναι πολὺ παράδοξον ὅτι ὁ Σπινόζας φαίνεται νὰ μὴ ἀποδίδῃ τὴν προσήκουσαν σπουδαιότητα καὶ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀφοῦ οὐδαμοῦ οὔτε

πιθανὸν ὅτι, πρὶν σπουδάσῃ τὸν Βρούνον, εἶχεν ἀποκλίνει εἰς τὴν πανθεΐαν. Εἰρήσθω ὅτι ἡ πανθεΐα τοῦ ἀνδρὸς διαφέρει τῆς παρὰ τῆ καββάλα καὶ τῷ Βρούνω· ἐκείνης μὲν διαφέρει διότι ἀρνεῖται τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορροήν τοῦ Κόσμου, ταύτης δὲ διότι ἀποκρούει τὴν τελολογικὴν τῆς φύσεως ἐρμηνείαν.

Ἡ γνώμη τοῦ Σπινόζα ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπαντᾷ, καθὰ αὐτὸς παρατηρεῖ (Epist. 73), παρ' Ἑλλησι φιλοσόφοις καὶ Ἰουδαίοις θεολόγοις καὶ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ· τοῦτο δ' ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἠρύσατο ἐξ αὐτῶν ἄλλως τε καὶ διότι ὁ τρόπος τῆς ἐν τῷ Θεῷ ἐνυπάρξεως τοῦ κόσμου νοεῖται διάφορος· «omnia in Deo esse et in Deo moveri cum Paulo affirmo et forte etiam cum omnibus antiquis philosophis, licet alio modo» (ἐνθ. ἄνωτ.)

1. Καρτεσιακὸς κατὰ σύστημα οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὁ Σπινόζας, εἰ καὶ πολλὰ παρ' ἐκείνου ἐδιδάχθη, πολλὰς ἐννοίας ἐκείνου ἐνέκρινε καὶ πολλοὺς ὅρους ἐφήρμοσεν.

ἐκφράζει θαυμασμόν πρὸς ἐκείνην καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου γράφει ἐν τινι ἐπιστολῇ¹ ὅτι δὲν ποιεῖται περὶ πολλοῦ « τὴν αὐθεντίαν τοῦ Πλάτωνος, τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ Σωκράτους ». Καὶ ὅμως ἐν πολλοῖς καὶ μάλιστα σημαντικοῖς στοιχεῖ εἰς τὸν Πλάτωνα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους παλαιότερους καὶ νεωτέρους τοῦ θείου φιλοσόφου. Οὕτω δὴ ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἐκτατὴ οὐσία (ἡ ὕλη) εἶναι ἄπειρος καὶ ἀδιαίρετος καὶ ἀποδεικνύων τοῦτο ἐκ τῆς ἐλλείψεως κενοῦ², εἶναι εὐδηλον ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὸν Παρμενίδην, καθ' ὃν τὸ ὄν εἶναι ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, ἀδιαίρετον καὶ ἀκίνητον, ἀφοῦ μὴ ὄν (κενὸν) δὲν ὑπάρχει. Καὶ ὅπως ὁ Ἐλεάτης ἐκεῖνος φιλόσοφος ἀπέδιδε τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἀλλοίωσιν, τὴν γένεσιν καὶ τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων εἰς τὰς ἀπατηλὰς αἰσθήσεις, οὕτω καὶ ὁ Σπινόζας τὸ φαινόμενον τοῦ μερισμοῦ καὶ χωρισμοῦ, τῆς πολλαπλότητος καὶ διαιρετότητος τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως ἀναφέρει εἰς τὴν φαντασίαν (ἐνῶ ὁ νοῦς δεικνύει τὴν ἐνότητα τοῦ σωματικοῦ κόσμου).

Ἐξαρτῶν δὲ τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν (τὴν ἀρετὴν) ἐκ τῆς γνώσεως (τῶν σαφῶν ἐννοιῶν)³, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ ἀνακαινίζει τὴν περὶ γνώσεως καὶ ἀρετῆς διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους, πλὴν ὅτι προσάπτει εἰς τὴν γνῶσιν εὐρυτέραν ἐννοιαν.

Ἄλλ' ἰδίᾳ καὶ κατ' ἐξοχὴν συνομολογεῖ τῇ πλατωνικῇ (καὶ ἀριστοτελικῇ) φιλοσοφίᾳ ἐν οἷς γνωματεύει περὶ τῆς οὐσίας ὡς αἰωνίου ἀληθείας, ὡς εἶδους καὶ μορφῆς, ἔτι δὲ ὡς ἐνεργοῦ καὶ δρώσης ἐν τοῖς πράγμασι δυνάμεως, δι' ἧς ταῦτα ὑπάρχουσι καὶ ἀναπτύσσονται καὶ τελειοῦνται⁴. Οὐχ ἥττον συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι καὶ ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ, ἐνθα διακρίνει εἶδη ἢ βαθμίδας γνώσεως καὶ ὑπὲρ τὸν διασκεπτικὸν λόγον τάττει τὸν ἐνορατικὸν λόγον, δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐποπτεύει ἀμέσως τὸν θεόν⁵.

1. Epist. 57.

2. Ἴδὲ ἄνωτ. σ. 270.

3. Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 351 ἐξ. 354 ἐξ.

4. Αὐτ. 293 ἐξ. 268 ἐξ.

5. Αὐτ. σ. 320 ἐξ.